

ALTAY KÜLTÜR DAİRESİNDE YALMAVUZ TİPİ*

ESET SÜLEYMAN

Altay dil ailesine mensup milletler kendilerinin uzun tarihî gelişim süreci içerisinde zengin halk sözlü edebiyatı kültürünü yaratmışlardır. Özellikle onların kahramanlık destanları ve masalları kendine özgü tarihî ve edebî değeriyle dünya kamuoyunun dikkatini çekmişlerdir. Altay bozkırları ve güney Sibirya yaylalarında uzun süren göçebe hayatı onların sözlü edebiyatlarının gelişmesi ve tarihî süreklilik kazanmasını sağlamıştır. Sözlü edebiyatlarının ileri düzeyde gelişmesi Altay halkları kültürünün önemli özelliklerinden biridir. Onun için araştırmacılar Altay halklarının sözlü edebiyatı ve folkloru olmadan onların ortak kültüre sahip olduklarını tasavvur etmek mümkün değildir diye düşünmektedirler.

Gerçekten, bütün Altay dil ailesine mensup halklar uzun tarihî gelişim süreci içerisinde ortak coğrafyada yaşadıkları, milletler arasındaki ilişkiler ve birbirleriyle karışmanın sıkı olması, üretim ve yaşam tarzında belirli benzerliğe sahip olmaları, üstelik çok uzun bir süre ilkel inanç olan Şaman dinine inanmaları gibi sebeplerden dolayı, bu halklarda psikoloji, karakter, düşünce tarzı ve estetik bakımından pek çok ortaklıklar bulunmaktadır. Onun için bütün Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü edebiyatlarına bakacak olursak, onların hemen hemen hepsinde destanî eserler ve kahramanlık masallarının mevcut olduğunu görürüz. Bu eserler hacim bakımından ister küçük olsun, ister büyük olsun, onlarda Altay halklarının tahkiyeli eserlerine has ortaklık ve kendine özgü millî özellikler bulunmaktadır. Onun için Altay dil ailesine mensup milletlerin kültür ve edebiyat sanat miraslarındaki ortaklık ve özelliği araştırırken, karşılaştırmalı araştırma yöntemini kullanmak, şüphesiz ki, araştırmalarımıza daha da derinlik kazandıracaktır.

Altay dil ailesine mensup milletlerin tahkiyeli eserlerinde (özellikle destan ve kahramanlık masallarında) baş kahraman olarak "hakan", "batır", "mergen", "er" ve "yiğit" tipi ile kötü tip olarak Yalmavuz (Mañguz) tasvir edilir. Bu tiplere Altay dil ailesine mensup milletlerin destan ve masallarının hemen hemen hepsinde rastlanır. Kahraman ile Yalmavuz (Mañguz) arasındaki çetin mücadele Altay halkları destan ve kahramanlık masallarının temel konusunu oluşturur. Meselâ, dünyaca ünlü "Manas", "Cañgır", "Gesar" gibi destanlarda Uygurların

* Bu yazı Urumçî'de çıkmakta olan *Miras* dergisinin 1994 yılındaki 1. sayısında yayımlanan "Altay Medinyet Çembirikidiki Yalmavuz Obrazi" adlı makaleden aktarılmıştır.

"Çın Tömür Batur", "Kenci Batur", "Yalmavuz", Kazakların "Er Tüstik batır", Kırgızların "Düldül'e Binen Asilbeg", Yuğurların "Üç Başlı Yalmavuz ile Batur Yiğit", Moğolların "Kırlangıç Prens", "Üç Başlı Kuşa", Özbeklerin "Bedel Batur", Salarların "At Oğlu", Dagurların "Ayı Oğlu" gibi kahramanlık masallarına kadar hepsinde kahraman tipi ile vahşî Yalmavuz (Mañguz) tipi vardır. Biz bu tipleri bir bütünlük içinde karşılaştıracak olursak, ortak özelliğe sahip pek çok hususu fark edebiliriz. Özellikle onlardaki kötü güçleri temsil eden Yalmavuz (Mañguz) tipi dikkatimizi çeker. Çünkü bu edebî tip bütün Altay milletlerinin tahkiyeli eserlerinde büyük bir ortak özelliği meydana getirmiştir. Evet, o zaman Altay dil ailesine mensup milletlerin destan ve masallarında ön plâna çıkarılan Yalmavuz (Mañguz) tipini nasıl anlamamız gerekir? Onun etimolojisi ve karakterindeki ortak özellikler nelerdir? Şimdi bu konudaki yorumumuzu kamuoyunun dikkatine sunacağız.

1. "Yalmavuz" ile "Mañguz" Adının İlişkisi ve Etimolojisi

Altay dil ailesindeki Türk dili grubuna mensup halkların destan ve kahramanlık masallarında genel olarak "Yalmavuz" diye adlandırılan edebî tiplere rastlamak mümkündür. Bu tip Uygurlarda "Yalmavuz", Özbeklerde "Yalmağız", Kazaklarda "Calmavız", Kırgızlarda "Celmağuz" şeklinde rastlar. Moğol ve Mançu-Tungus dili grubuna mensup halkların sözlü edebiyatlarında "Mañgus" sözcüğü temelinde oluşan çeşitli adlarla adlandırılmıştır. Meselâ, Eski Moğol dilinde "Mañgus", bugünkü Moğol dilinde "Mañgas", Moğol dilinin Buryat dialektinde "Mañgadhay", Dagur dilinde "Mañgay", Evenke, Elunçun ve Hece dillerinde "Mañmao veya Mañgay", Salar dilinde "Mañsihar" gibi şekillerde rastlar.

Dikkati çeken bir başka husus odur ki, bu kelimenin varyantı bugünkü Macar halk sözlü edebiyatında bugüne kadar korunmuştur. Macar bilim adamı Lawrens bu konuda şöyle der: "Macar halk sözlü edebiyatında pek fazla dikkatimizi çekmeyen olağanüstü yaratık tipindeki bir çeşit Yalmavuz tipi var... Genelde küçük çocukları korkutmak için onun adı çağrılır. Macar köylerinde bugüne kadar bir çeşit dil âdeti korunmuş olup, küçük çocuklar söz dinlemedikleri zaman daima: "Sus, yoksa Mumus seni kaçırır!..." diye korkutulur. Bazı bölgelerde bu sözün "Bubus" şekli de rastlar. Bence, Moğol veya Asya dillerinde "Mañgus" kelimesinin Macar edebiyatında "Mumus" veya "Bubus" şeklinde korunmuş olması ihtimali yoktur diyemeyiz"¹. Demek ki, Altay dil ailesine mensup milletlerin tahkiyeli eserlerinde rastlanan "Yalmavuz" kelimesinin Eski Hunların bugün tamamen Avrupa dil ailesi ve Avrupa kültür tipine mensup olan evlâtları Macarların edebiyatında bugüne kadar saklanmış olması bizde bu kelimenin kökeni aca-

¹ *Central Asiatic Journal*, Wessibaden-Otto Harrassowitz, Volume 73, i 982, P212.

ba eski ana Altay dili{Ortak Altay dili}ne mi aittir şeklinde bir kuşkuyu doğurur.

Araştırmalar şunu ispat etti ki, dünyadaki birçok milletin sözlü edebiyatında "Yalmavuz"(Mañgus) tipine benzer vahşî kara güçleri ve edebî yaratıkları sembolize eden tipler mevcuttur. Hatta bazı dillerde "Mañgus" diye adlandırılan edebî yaratıklar vardır. "Güney Asya ve Afrika'da yaşayan bazı halklar bir çeşit yırtıcı hayvana "Mañgus" veya "Mañgusta" demektedirler."²

Bugünkü "Altay halkları" adı bir tarihî kavram olarak düşünülürse, bazı şeylerin ortak kökenini tespit etmek gerçekten çok zor olur. Çünkü dilcilerin ileri sürdükleri ilkel Altay dili(Altay dilleri bölünmeden önceki ana Altay dili) hakkındaki canlı dil malzemesi veya yazılı abideler daha bulunmamıştır. Buna rağmen, Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü edebiyatında genel olarak mevcut olan "Yalmavuz"(Mañgus) kelimesi ve buna bağlı edebî tiplerin korunmuş olması bizde bu kelimenin etimolojik kökeninin eski ortak Altay diline mensup olduğu kuşkusunu uyandırmaktadır.

"Yalmavuz" teriminin bugünkü dillerdeki mevcut şekli genel olarak üç türden ibaret:

Türkçe konuşan halklarda: *Calmavız, Yalmavuz, Yelmağız ve Celmağız*

Moğol ve Mançu-Tungus dilinde konuşan halklarda: *Mañgus, Mañsihar, Mañgadhay, Mañmao, Mañgay, Mañgas.*

Macar(Hun)larda: *Mumus veya Bubus*

Evet, o zaman, bu kelimenin en eski şekli ve kökenini hangi dilden aramak gerekir? Araştırmacıların bu kelimenin etimolojik kökeni ve anlamı hakkındaki görüşleri farklı olup, bugüne kadar bir fikir birliğine varılamamıştır. Macar bilim adamı Corci Kara bunun orta eski Türkçe(Orta eski Uygurca)deki bir alıntı kelime olduğunu ileri sürer.³ Bu konudaki fikirler her ne kadar farklı olursa olsun, biz dilcilik açısından Altay halklarının sözlü edebiyatındaki bu terimin birbirleriyle ilişkili olduğunu, üstelik bu kelimenin ortak kökenden kaynaklandığını destekleriz.

İlk olarak, Türkçedeki "Yalmavuz/Yalnağız" kelimesi iki sözcükten oluşmuş olup, ilk kısmı olan "yal/yel" sözcüğü eski Türkçe(Uygurca)ye özgü bir sözcüktür. Eski Uygurcada "yel" sözcüğünün iki anlamı vardır: 1. yel, rüzgâr. 2. yis koku, çürük. Ondan başka yine eski Uygurcada "sigir" anlamındaki "yelvi" sözcüğü vardır. Türk halklarında cin-albastı tipindeki korkunç yaratıkların isim-

² *Özbek Tilinin İzahlık Lugiti(Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü)*, "Rus Dili" Neşriyatı, Özbekçe baskı, Moskova, 1981, I.cilt, s.445.

³ Rençin Dorci, Lang Ying, *Altay Dil Ailesindeki Milletlerin Anlatı Edebiyatı ve Şaman Medeniyeti*, İç Moğolistan Üniversitesi Neşriyatı, Çince baskı, 1990, ss. 14-15.

lerinin önüne "yel" sözcüğünün ilâve edilmesi onların dünya görüşü ile ilişkilidir. Uygur ve Türk boyları "yel"(rüzgâr)i belirli bir sihrî güce sahip diye düşünür ve cin-albastı ve Yalmavuz kavramlarını "yel" ile bağlantılı olarak izah ederler. Uygurlarda "yedi başlık yel Buke-Yedi Başlı Yalmavuz" tasviri de "yel" ile ilişkilendirilmiştir. Halk arasında eskiden beri saklanan "yel tartı"(Rüzgâr çarptı), "yel yekilik"(rüzgâr cin) ifadeleri rüzgârı belirli ruhî güçle ilişkili olarak kullanma durumunun devam ettiğini gösterir⁴.

Şimdi ikinci kısmı olan "Mavuz/Mağız" sözcüğüne gelince, bu Moğal veya Mançu-Tungus dil grubundaki dillerde "Mañgus/Mañgay" şeklinde korunan sözcüklerle ilgili eski ortak Altay diline has bir sözcüktür. Macar halk sözlü edebiyatındaki "Mumus/Bubus" sözcüğü ise doğrudan eski Altay diline bağlanan Hun dilinden (Atilla'nın Avrupa'ya göçüyle birlikte) Macar diline intikal etmiş, fonetik değişiklik neticesinde ortaya çıkan varyanttır.

"Mañgas/Mañgus" sözcüğüne gelince, bu sözcüğün çeşitli varyantları Altay halklarının dillerinde korunmuştur. Kırgız, Kazak rivayetlerindeki "Mangurt" teriminin kökü olan "Mañ" tüm Altay dillerindeki cin-albastı ile ilgili sözcüklerle birlikte gelen "mañ" sözcüğüyle ortaklığa sahiptir. Türk dillerinde bu sözcüğün önüne "yel" sıfatının getirilişi, aslındaki "Mañgus" sözcüğünde fonetik değişikliğe sebep olmuştur.

İkinci, Türk dillerindeki "Yalmavuz/Yalmağız/Calmağız ve Celmağuz" sözcüklerinin birinci kısmındaki "cal", "yel", "yal" sözcükleri rüzgâr, cin-albastı gibi sihrî hâdiseleri ifade eden "yel-yik" sözcüğünden kaynaklanan sıfat sözcüğüdür. İkinci kısmındaki "Mavuz", "Mağız", "Mügüz" Moğol ve Mançu-Tungus dil grubundaki "Mañgas", "Mañgus" sözcükleri ile aynı kökten olup, bunun kökeni ana Altay diline has olan "Müñgüz"(Boynuz) sözcüğüne dayanır. Çünkü "Müñgüz" terimi de Altay dil ailesine mensup halklarda genellikle sihrî güce sahip şeyler ve hâdiselerle ilgilidir. Meselâ, "yel müñgüz", "yedi başlı yel müñgüz", "koş müñgüzlü İskender"(Çift boynuzlu İskender)...

Demektir ki, Altay halklarının destan ve kahramanlık masallarındaki kara güçleri temsil eden, edebî tip "Yalmavuz"(Mañguz), aslında "yel" ve "müñgüz" sözcüklerinin fonetik değişikliğe uğraması sonucunda oluşmuş terimdir. O çeşitli milletlerin dillerinin gelişimi sürecinde çeşitli şekiller almış olsa da, eski ortak Altay diline bağlı özel bir terimdir. Gerçekten, Altay halklarının uzun süreli tarihî gelişim sürecinde, bugünkü milletlere bölünme aşaması çoktan gerçekleşmiş olduğundan onların dil ve folklorundaki kökeni aynı olan şeylerde ufak tefek

⁴ Abduşükür Muhammed İmin, "Uygur Kabilelerindeki Eski İlâhiyat". *Şincang Üniversitesi İlmî Dergisi*, 1990, Sayı 1, s. 67

farklılıkların olması kaçınılmazdır. Onun için sonuç itibariyle şöyle demek mümkündür ki, "Yalmavuz" veya "Mañguz" terimi gerçekte tüm Altay halkları için ortak olan aynı terim ve kavramdır.

2. "Yalmavuz"(Mañguz) Tipinin Karakter Özellikleri

Altay dil ailesine mensup halkların kahramanlık destan ve masalları incelendiğinde, "Yalmavuz"(Mañguz) tipindeki pek çok ortak tizelliği fark etmek mümkündür. Şimdi biz karşılaştırmalı edebiyat açısından "Yalmavuz" tipinin karakter özellikleri üzerinde duracağız.

A. Yalmavuz'un Dış Görünüş Özelliği

Biz Uygur halkının eski destanı *Oğuzname*'de kahraman Oğuz Han'ın insanlığa ve çeşitli hayvanlara felâket getiren vahşî yaratık tek boynuzlu Gergedan ile mücadele ederek onu öldürmesi olayını görürüz. Gergedan, eski Uygurların tasavvurundaki vahşî doğa güçlerinin ilkel edebî görüntüsüdür. Onun insanlığın ilkel dönemlerindeki basit tasavvurunda canlandırılan tipi vahşî yırtıcı hayvan veya garip yaratık olmuştur. "Yalmavuz"(Mañguz)'un sonraki dönem destanlarında görülen tasvirinde yarı insan, yarı hayvan şeklinde ortaya çıkması insanların onu ilk olarak vahşî hayvan şeklinde tasavvur ettiklerini gösterir. Koço Uygur devleti dönemindeki ünlü destan "Çastani İlig Beg"te cin-albastıların edebî dış görünüşleri şöyle tasvir edilir: "Çastani İlig Beg dört yol kavşağına gelince, sayısız cinleri gördü. O cinler insanların etlerini yiyip, kanlarını içip, bağırsaklarını vücutlarına dolamışlardı..."⁵. Altay halklarının destan ve kahramanlık masallarındaki "Yalmavuz"(Mañguz) da insan eti yeme, kan emme karakterine sahiptir. Demek ki, "Yalmavuz"(Mañguz)un mükemmel dış görünüşüne sahip olması Altay halkları edebiyatında uzun tarihî süreci başından geçirmiştir.

"Yalmavuz"(Mañguz)un dış görünüş tasvirindeki en önemli özelliklerin biri, onun çok başlı garip yaratık olmasıdır. Uygur ve diğer Türkçe konuşan halkların sözlü edebiyatlarında o genellikle yedi başlı edebî yaratık olarak ortaya çıkar. Türk boylarının destan ve kahramanlık masallarında "Yalmavuz"un genellikle yedi başlı olması muhtemelen Türk boylarında 7 sayısının kutsal olarak düşünülmesiyle ilgilidir.

*"Moğol halk sözlü edebiyatında 'Mañgus' insan yiyen vahşî yaratık şeklinde tasvir edilir. Onun dış görünüşü çirkin, çok korkunçtur. Hileci ve kurnaz olup, çeşitli şekillere girebilme özelliklerine sahiptir. Diğer taraftan onun karakteristik özelliği çok başlı olmasıdır. Genelde onun başı 12, 15, 25, 35, 95 gibi değişik sayılardadır. Başı çok oldukça güç kuvveti de artar"*⁶. "Dagur halk sihirlik

⁵ Abdukeyum Hoca. *Eski Uygur Yazıtlarından Seçmeler*. Şincang Halk Neşriyatı, s. 222.

⁶ Çin'deki Milletlerin Din ve Efsaneleri Luğatı. Xueyuan Neşriyatı Çince baskı, 1990, s. 452.

masallarında 'Mañgay'ın dış görünüşü değişken olup, vücudu gayet büyük, yarı insan yarı hayvan şeklindeki bir yaratıktır. Onun 1, 3, 9, 20, hatta 100 başı olur. Bütün vücudu tüylü olup, kan emer, kadın ve kızları kaçıırır, etrafa veba yayar"⁷. Onun dışında Yugur (Sarı Uygur) halk masallarında üç başlı, Salar halk masallarında sekiz veya dokuz başlı Yalmavuzlar rastlar.

Yani, Altay halklarının destan ve kahramanlık masallarında "Yalmavuz"(Mañguz)un çok başlı oluşu onun dış görünüş özelliğini oluşturan önemli unsur olup, bu onun vahşî karakterini daha iyi ortaya koyar.

B. Yalmavaz'un Yırtıcı Karakteri

Altay dil ailesine mensup milletlerin destan ve kahramanlık masallarında Yalmavuz bir çeşit vahşî, korkunç, yarı hayvan, yarı insan şeklindeki bir edebî yaratıktır. İnsan eti yeme, insan ve diğer canlıları canlı canlı yutma ve kanlarını emme onun tipik karakteridir. Uygur halkının "Kenci Batur" adlı masalında Yedi Başlı Yalmavuz dağın mağarasında insan ve diğer canlıları şişe geçirip kebab yaparak yer. Sonunda o padişahın güzel prensesini şişe geçirip yemek üzereyken Kenci Batur tarafından öldürülür. *Çın Tömür Batur* masalında Yedi Başlı Yalmavuz, Çın Tömür Batur'un kız kardeşi Mahtumsula'yı tavana asıp tabanından delik açarak kanını emer. Yugurların *Üç Başlı Yalmavuz ile Batur Yiğit* adlı masalında yeni evlenmiş delikanlı ava gittikten sonra, Üç Başlı Yalmavuz fırsattan yararlanarak yeni gelinin kanını emip güçsüz bırakır. Bunların dışında Moğol, Salar ve diğer Türk boylarının masallarında da buna benzer ayrıntılar mevcuttur.

İnsan eti yeme ve insan kanı emme Yalmavuz'un temel özelliğidir. Bu, insanların ilkel toplum döneminde korkunç doğa güçleri (yırtıcı hayvanlar, doğal felâketler)nin sürekli tehdidi altında kendi basit düşüncesine göre yaratmış oldukları edebî tiptir. Yalmavuz'un insan eti yiyip kan emmesi onun ilk olarak doğa güçlerini sembolize ettiğini, ancak henüz sosyal karakter kazanmamış olduğunu gösterir.

C. Yalmavuz'un İnsana Has Karakteri

Pek çok destan ve kahramanlık masallarında Yalmavuz çok korkunç yaratık olmasına rağmen, ona yarı insan karakteri verilmiştir. O insanlar gibi konuşabilir ve düşünebilir. Hatta kurnazlıkta ve kadınlara özgü cilve nazda insanları geride bırakır. Ayrıca insanları kolayca kendine bağlayabilir. Onun çoğu zaman ak saçlı nine şeklinde ortaya çıkması onun yırtıcı karakterini tamamen gizleyebilir. Yalmavuz'un insana has karakter kazanması onun karakter gelişimindeki büyük bir sıçrama sayılır. Bu insanlığın yabanıl dönemden medeniyet dönemine geçtiğini gösteren bir ayrıntıdır. Çünkü Yalmavuz'un insana has karakter kazanması

⁷ *Kuzeydeki Milletler Edebiyatı ve Çin Medeniyeti*, İç Moğolistan Sosyal Bilimler Neşriyatı, Çince baskı, s. 201.

onun doğa güçlerini sembolize etme gibi asıl karakterine yeni anlam, yani sosyal karakter kazandırmıştır.

D. Yalmavuz'un Birden Fazla Ruha Sahip Olma Karakteri

Altay halklarının destan ve kahramanlık masallarında tasvir edilen Yalmavuz çok başlı olmasının yanı sıra çok ruhlu olma karakterine sahiptir. Çünkü Çin'in kuzeyinde yaşayan bir çok göçebe hayvancı milletlerin kahramanlık destanları ve masalları Şamanizm inancının kök saldıği dönemlerde teşekkül etmeye başlamıştır. Şaman dini çok tanrılı din olduğundan dolayı, onun felsefe temeli de insan ve diğer şeylerde çok çeşit ruhun varlığı düşüncesine dayalıdır. "Moğolların Şamanizm inancında insanda üç çeşit ruhun olduğuna inanılır. İlki mevcut ruhtur. İnsan ölse de o ölmez. Yaşayan kişiler ile birlikte bulunur ve sonraki evlâtlara yardım eder. İkincisi, geçici ruhtur. O insanla yan yana bulunur. Bazen insan vücudundan geçici olarak ayrılabilir. İnsan uyurken o vücuttan ayrılıp başka yerlerde hareket eder. Onun vücuda dönmesiyle insan uykudan uyanır. Üçüncüsü, tekrar doğup hayata kavuşmuş ruhtur"⁸

Altay milletlerinin Şamanizm inançlarında birden fazla ruhun mevcut olması düşüncesi onların sözlü edebiyatına da yansımıştır. Biz kendimize yakın olan Türk boylarının tahkiyeli eserlerine bakacak olursak, onlarda Yalmavuz'un ruhunun çok çeşitli olduğunu, kritik anlarda onun ruhunu sihirle hayvanlara, taşlara, ağaçlara, kuşlara, hatta başkalarının nazarı düşmeyen nesnelere dönüştürdüğünü görebiliriz. Uygur halk masallarından "Cadı Helaketi"nde, bir şehrin kadın padişahı cadı olup, o tüm şehirdeki insanları sihirle çeşitli hayvana dönüştürür. *Çın Tömür Batur* masalında, Çın Tömür Batur Yalmavuz'un bir başını kestikten sonra da o ölmez, aksine daha da vahşileşerek: "Bir başımı kestim, diğer altı başıma ne dersin?" deyip Çın Tömür Batur'a bütün gücüyle saldırır. Uygurların *El Kuvan Batur* adlı masalında Yalmavuz(Alvastı)'un birçok başı olup, El Kuvan Batur şimşir kılıcı ile onun 56 başını keser. Ancak bir başını kestiğinde, tekrar yine biri çıkar ve bir türlü ölmez. Aslında Alvastı'nın ruhu(canı) çok gizli bir yerdedir. Yani bir mağarada sandık vardır. Sandığın içinde altın balık, altın balığın karnında yumurta, yumurtanın içinde küçük muska, muskanın içinde Yalmavuz'un ruhu gizlenmiştir.

Yalmavuz'un birden fazla ruha sahip olması ve ruhunun diğer nesnelere aktarılması Altay halklarının tahkiyeli eserlerindeki Şamanizme has ortak özelliktir. Bu hâdiseye dünyadaki diğer milletlerin sözlü edebiyatlarında da rastlanır. İngiliz bilim adamı Frazer: "Ruhu insan vücudundan hayvanların vücuduna aktarma işi erkek ve kadın Şaman(kam)lar tarafından özel sihrî yöntemlerle ger-

⁸ Rençin Dorci, Lang Ying, s. 14-15.

çektirilir. Meselâ, Sibiryâ'da yaşayan Yakutların düşüncesine göre, erkek ve kadın Şamanların hepsi kendilerinin önemli ruhlarını veya koruyucu ruhlarını belirli bir hayvana aktarabilirlermiş. Bu hayvan onların ruhlarını dikkatle saklar, cinlere aşkar etmezmiş⁹. Pek çok destan ve kahramanlık masallarından görmek mümkündür ki, birden fazla ruha sahip olmak insanlar, Yalmavuzlar ve tüm hayvanlar için ortak özellik olup, bu Şaman inancından kaynaklanan dünya görüşünün ürünüdür.

3. Yalmavuz(Maᅡguz) Tipinin Tarihî ve Sosyal Kökeni

*"Bu toplumlar bizden binlerce yıl önceki dönemlerde yaşayan atalarımızın ruh hâlinin yansımasıdır. Bizim vücut ve ruhumuz da böyle bir gelişim sürecini baştan geçirmiştir. Bugün biz böyle bir duruma geldiysek, bu; onların uzun süren yaşam deneyimleri, çalışmaları ve mücadelelerinin sonucudur. Nasıl İngiltere'nin kayalık deniz sahilleri sayısız kum, çakıl taş ve mercan taşları ile deniz kurtlarının yığılmasıyla oluştuysa, bizim medeniyet mucizelerimiz de binlerce, on binlerce adsız kişinin sessiz gürültüsüz bir şekilde cefalı çalışmasının ürünüdür"*¹⁰.

Altay halklarının destan ve kahramanlık masallarında çok derin ve süreklilik arz eden Yalmavuz tipinin yaratılması bir tesadüf değildir. Bu tipin temelinde çok derin ve tarihî köken gizlenmiştir. Biz bu tipin kökünü sözlü edebiyatımızdaki diğer edebî tiplerden daha eski tarihî devirler ve süreçlerde aramak zorundayız. Çünkü Altay halklarının kahramanlık destanları teşekkül ettikten sonra ondaki bazı edebî tipler de basit biçimlerden karmaşık biçimlere, çeşitlilikten tipikliğe doğru gelişerek kahramanlık masallarına kadar sürekliliğe sahip olmuştur. Belinski: *"Destanlar millî şuurun henüz uyandığı çağlarda, şiir alanında elde edilen ilk olgun meyvedir. O bir milletin çocukluk döneminde meydana gelmiş olabilir"*¹¹der.

Bizim fikrimizce, destanlar meydana gelmeden çok önce, ilkel insanların basit tasavvurunda Yalmavuz tipinin ilk şekli yaratılmış olabilir. Yalmavuz tipinin destan ve kahramanlık masallarında mükemmel tip derecesine ulaşması uzun tarihî süreci başından geçirmiş ve yavaş yavaş olgunlaşmıştır. "Yalmavuz veya cin-albastı türündeki kötü ruhları temsil eden yaratıkların tipi coğrafi çevre açısından önce göçebe veya kabile hayatı yaşayan halklarda meydana gelmiş, sonra yavaş yavaş tarımla uğraşan halklarda yayılmıştır. Dolayısıyla onun izleri Avustralya'daki ilkel halklardan Ainerika'daki Kızılderililere kadar, hatta Hint, Budha, Hristiyan ve İslâm dini inancındaki halklara kadar ulaşmıştır"¹². Yalma-

⁹ Frazer(İngiltere), *Altın Dal*, Çin Halk Sözlü Edebiyat Sanat Neşriyatı, Çince baskı, 1987, 2. cilt, s. 966.

¹⁰ Morgan(Amerika), *Eski Toplum*, Ticaret Kitap Evi Neşriyatı, Çince baskı, 1.cilt, s.4

¹¹ Belinski *Edebiyat Üzerine*, Yeni Edebiyat Sanat Neşriyatı, Çince baskı, 1958.

¹² *The Encyclopedia of Religion*, New York, Macmillan Publishing Company, Volume 4, P280-281; 1987.

vuz tipindeki bazı temel noktalar dikkatimizi çok eski toplumlara çeker. Yal-mavuz'un insan eti yiyip, kan emme gibi yırtıcı karakterinden bakıldığında, o ilkel toplumdaki kişilerin nazarında gayet korkunç olan doğa güçlerinin tipikleştiril-miş görüntüsüdür. Bize göre, onun karakteri her şeyden önce anaerkil dönem ile ilişkilidir. Çünkü Yalmavuz çağı zaman beyaz saçlı nine şeklinde ortaya çıkar. Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü edebiyatında erkek şeklinde ortaya çıkan Yalmavuz tipi mevcut değildir. Bundan şunu çıkarmak mümkündür ki, Yalmavuz kadın cinsiyetli yaratıktır. Bununla birlikte, Yalmavuz çoğu hâllerde padişah ve hakanların güzel prenseslerini, kahramanların hanımları veya kız kardeşlerini kaçırp kanlarını emer veya yemek ister. Demek ki, Yalmavuz'un ilk saldırı hedefi yine de kadınlardır.

Diğer taraftan, Altay halklarının kahramanlık masallarında Yalmavuz tipi hep ateş ile ilgilidir. Kahraman şahıs uzun yolculuğa veya ava gittikten sonra, hanımı veya kız kardeşi ihmalkâr davranıp ateşi söndürür. Dolayısıyla ateş arayıp uzaklarda tütmeekte olan dumanı görür. İşte bu Yalmavuz'un evi olur. Altay halklarının kahramanlık masallarında bu ayrıntı hemen hemen birbirine benzer. Tarihî belgelere bakacak olursak, ateş ilâhı kadın olup, pek çok halkların efsane-lerinde kadın kılığında ortaya çıkar. Merkezî Asya'da ateşe tapma eski dönem-lerde çok yaygın bir hâdise olup, onun kökeni güneş inancıyla ilgili olsa gerek-tir. "*Gerçi ateşe tapınma Merkezî Asya'nın eski ahalisinin animizm, yani doğa inancı devrindeki önemli inanma şekli olsa da, Zerdüştlük'ten önce de bu inanç şekli vardı*"¹³.

Demek ki, Yalmavuz tipinin birçok yönden kadın cinsine bağlanması ve onun sanraki kahraman şahıs(erkek)lar tarafından ortadan kaldırılması, bizde il-kel toplumlardaki anaerkil düzenin yıkılıp, erkekler saltanatının kadınlar salta-natının yerini almaya başladığı kuşkusunu uyandırmaktadır.

Yalmavuz tipini tahlil ettiğimizde, onda net bir şekilde Şaman dininin hava-sını teneffüs ederiz. O kadar korkunç, vahşî yaratığın kadın cinsiyetine mensup olması neyi ifade eder? Bilindiği gibi, Şaman dini anaerkil düzendeki toplumda ortaya çıkmıştır. İlk Şaman(kam)lar kadınlardan olmuştur. Ateş ilâhının kadın olması da anaerkil dönemin ürünüdür. Yalmavuz'un vahşî, insanlığa felâket ge-tirici edebî karakteri ataerkil toplumda erkek hâkimiyeti altındaki koşullarda ya-ratılmıştır. Kahramanın sonunda onu yok etmesi erkek saltanatının kadınlar üze-rinde galip gelmesinin sonucudur. Gerçekten, bu konuda daha derin ve daha iler-i seviyede araştırma yapmak gereklidir.

Aktaran: Alimcan İNAYET

¹³ Abdüşükür Muhammet İmin, "Merkezî Asya'da İlkel Güneş İnancı", *Şincang Üniversitesi İlmî Dergisi*, 1992, Sayı, s. 23.